

**ISSN
2603-4859**

ХУМАНИТАРНИ БАЛКАНСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

**2018
№ 1**

ХУМАНИТАРНИ БАЛКАНСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Основано през 2017 г.

16+

№ 1

2018

Излизащо на всеки 3
месеца научно списание
(4 пъти в годината)

Основател - «Научен хронограф» ЕООД

Главен редактор

Линков Александър Йорданов, PhD, доцент

Заместник главен редактор:

Абасова Къзългюл Ясин къзъ, доктор на философските науки, професор

Берберян Ася Суреновна, доктор на психологическите науки, професор

Исламгулова Светлана Костадиновна, доктор на педагогическите науки, доцент

Клинков Георги Тодоров, PhD, главен асистент

Курилова Анастасия Александрова, доктор на икономическите науки, професор

Мамичев Александър Юриевич, доктор на политическите науки, кандидат на юридическите науки, доцент

Майхджик-Микула Джоана, доктор на педагогическите науки, професор

Осадченко Ина Ивановна, доктор на педагогическите науки, професор

Тарантей Виктор Петрович, доктор на педагогическите науки, професор

Шарипов Фаридун Файзулаевич, доктор на педагогическите науки

Редакционна колегия:

Борисов Галин Цоков, доктор, професор

Бурдева Тая Викторова, доктор, доцент

Бурмикина Ирина Викторовна, доктор на социологическите науки, професор

Василев Веселин Костов, доктор на психологическите науки, професор

Васковска Галина Алексеевна, доктор на педагогическите науки, професор

Дамянов Бисер Илиев, доктор на изкуствознание, професор

Демченко Ирина Иванова, доктор на педагогическите науки, професор

Джабарова Юлия Владимировна, доктор, доцент

Димитрова Теофана Валентинова, доктор, доцент

Зибарев Александър Григориевич, член-кореспондент на Руската академия на науките,

доктор на икономическите науки, професор, главен научен сътрудник

Коберник Александър Миколайович, доктор на педагогическите науки, професор

Комар Таисия Василевна, доктор на психологическите науки, професор

Коновалчук Валентина Ивановна, доктор на философските науки, доцент

Коростелев Александър Алексеевич, доктор на педагогическите науки, доцент

Костова Иванка Милкова, доктор, професор

Масюк Наталия Николаевна, доктор на икономическите науки, професор

Мордовцев Андрей Юриевич, доктор на юридическите науки, професор

Мотов Ирена, доктор на науките в отрасъл социална педагогика, професор

Нестеряк Юрий Василевич, доктор на науките за държавното управление, доцент

Розенберг Геннадий Самуилович, член-кореспондент на Руската академия на науките,

доктор на биологическите науки, професор

Севастьянов Сергей Виталиевич, доктор на политическите науки, доцент

Станев Велин Стефанов, доктор, професор

Тсириготис Константинос, доктор на науките в отрасъл психология, професор

Фелхнер Анджей, доктор на науките в отрасъл по история на образованието, професор

Фиделюс Анна, доктор на науките в отрасъл специална педагогика, професор

Чепил Мария Мироновна, доктор на педагогическите науки, професор

Швитава Ирениуш, доктор на науките в отрасъл философия, професор

Юнусов Ахат Ахнафович, доктор на юридическите науки, професор

Якунин Вадим Николаевич, доктор на историческите науки, професор

Янев Борян Георгиев, доктор, доцент

Отговорен секретар

Клинкова Ина Атанасова

Зарегистрирано от Министерството на културата (с декларация 7а, ал.3 от Закона за задължително депозиране на печатни и други произведения) № 26-00-693 от 29.10.2018 г.

Компютърен набор:
Никола Николов

Технически редактор:
Йорданка Петкова

Адрес на редколегия, учредител,
редакция и издател -
«Научен хронограф» ЕООД:
България, гр. Перушица 4225,
Област Пловдив, Община
Перушица, ул. "Д. Малинчев", №33
Тел.: +359895612046
E-mail: huma@abv.bg;
humbalkanstudies@gmail.com
Сайт: hum-balkan-studies.com

Подписано за печат 23.10.2018.
Излиза на 26.11.2018.
Формат 60x84 1/8.
Оперативен печат.
Условно отпеч. листове 10,12.
Тираж 50 екз. Поръчка 2-17-12.

Печатница "Fast Print Books"
Ул. "Густав Вайганд" 1, 4000
Център, Пловдив, България
Свободна цена

ИНФОРМАЦИЯ ЗА ЧЛЕНОВЕТЕ НА РЕДАКЦИОННАТА КОЛЕГИЯ

Главен редактор

Линков Александър Йорданов, PhD, доцент
(Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Пловдив, България)

Заместник главен редактор:

Абасова Къзългюл Ясин къзъ, доктор на философските науки, професор, заместник декан на факултета по социални науки и психология (Бакински държавен университет, Баку, Азербайджан)
Берберян Ася Суреновна, доктор на психологическите науки, професор, завеждащ катедра „Психология“ (Руско-Арменски Славянски университет, Ереван, Армения)
Исламгулова Светлана Костадиновна, доктор на педагогическите науки, доцент, проректор по наука и акредитация (Университет “Туран”, Алма-ата, Казахстан)
Клинков Георги Тодоров, PhD, главен асистент (Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Пловдив, България)
Курилова Анастасия Александрова, доктор на икономическите науки, професор (Толятински държавен университет, Толяяти, Русия)
Майхджик-Микула Джоана, доктор на педагогическите науки, професор (Университет Ян Кохановски, Келце, Полша)
Мамичев Александър Юриевич, доктор на политическите науки, кандидат на юридическите науки, доцент, завеждащ катедра „Теория и история на Руското и международно право“ (Владивостокски държавен университет по икономика и обслужване, Владивосток, Русия)
Осадченко Ина Ивановна, доктор на педагогическите науки, професор (Умански педагогически университет, Уман, Украйна)
Тарантей Виктор Петрович, доктор на педагогическите науки, професор (Гродненски държавен университет, Гродно, Белорусия)
Шарипов Фаридун Файзулаевич, доктор на педагогическите науки, завеждащ общо университетската катедра по педагогика (Таджикски национален университет, Душанбе, Таджикистан)

Редакционна колегия:

Борисов Галин Цоков, доктор, професор, заместник декан на педагогическия факултет, директор на департамента за квалификация и професионално развитие на педагогическите специалисти, катедра „Педагогика и управлението на образованието“ (Пловдивски университет Паисий Хилендарски, Пловдив, България)
Бурдева Таян Суринова, доктор, доцент, ръководител на катедра „Музика“ (Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Пловдив, България)
Бурмикина Ирина Викторовна, доктор на социологическите науки, професор, проректор по научната работа (Липецки държавен педагогически университет, Липецк, Русия)
Василев Веселин Костов, доктор на психологическите науки, професор (Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Пловдив, България)
Васковска Галина Алексеевна, доктор на педагогическите науки, професор, старши научен сътрудник, завеждаща отдел «Дидактика» (Институт по педагогика към Националната Академия за педагогически науки на Украйна, Киев, Украйна)
Дамянов Бисер Илиев, доктор на изкуствознание, професор, ръководител на катедра „Естетическо възпитание“ (Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Пловдив, България)
Демченко Ирина Иванова, доктор на педагогическите науки, професор (Умански държавен педагогически университет, Уман, Украйна)
Джабарова Юлия Владимировна, доктор, доцент, заместник декан на факултета по икономически и социални науки (Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Пловдив, България)
Димитрова Теофана Валентинова, доктор, доцент, ръководител на катедра „Маркетинг и международни икономически отношения“ (Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Пловдив, България)
Зибарев Александър Григориевич, член-кореспондент на Руската академия на науките, доктор на икономическите науки, професор, главен научен сътрудник (Институт по екология на Волжкия басейн Р.А.Н., Толяяти, Русия)
Коберник Александър Миколайович, доктор на педагогическите науки, професор (Умански държавен педагогически университет, Уман, Украйна)
Комар Таисия Василевна, доктор на психологическите науки, професор (Хмелницки национален университет, Хмелницки, Украйна)
Коновалчук Валентина Ивановна, доктор на философските науки, доцент (Черкаски областен институт за след дипломно образование на педагогическите работници, Черкаси, Украйна)
Коростелев Александър Алексеевич, доктор на педагогическите науки, доцент, професор към катедра „Педагогика и методика на преподаването“ (Толятински държавен университет, Толяяти, Русия)
Костова Иванка Милкова, доктор, професор, катедра „Маркетинг и международни икономически отношения“ (Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Пловдив, България)
Масюк Наталия Николаевна, доктор на икономическите науки, професор от катедра „Управление“ (Владивостокски държавен университет по икономика и обслужване, Владивосток, Русия)
Мордовцев Андрей Юриевич, доктор на юридическите науки, професор от катедра „Теория и история на Руското и международно право“ (Владивостокски държавен университет по икономика и обслужване, Владивосток, Русия)
Мотов Ирена, доктор на науките в отрасъл социална педагогика, професор (Хуманитарно-икономическа Академия, Лодз, Полша)
Нестеряк Юрий Василевич, доктор на науките за държавното управление, доцент (Национален авиационен университет, Киев, Украйна)
Розенберг Геннадий Самуилович, член-кореспондент на Руската академия на науките, доктор на биологическите науки, професор, (Институт по екология на Волжкия басейн Р.А.Н., Толяяти, Русия)
Севастианов Сергей Виталиевич, доктор на политическите науки, доцент, професор от катедрата по „Международни отношения“ (Далеко-източен федерален университет, Владивосток, Русия)
Станев Велин Стефанов, доктор, професор, катедра „Маркетинг и международни икономически отношения“ (Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Пловдив, България)
Тсириготис Константинос, доктор на науките в отрасъл психология, професор (Университет Ян Кохановски, Келце, Полша)
Фелхнер Анджей, доктор на науките в отрасъл по история на образованието, професор (Университет Ян Кохановски, Келце, Полша)
Фиделюс Анна, доктор на науките в отрасъл специална педагогика, професор (Университет Кардинал Стефан Вишински, Варшава, Полша)
Чепил Мария Мионовна, доктор на педагогическите науки, професор (Драгобич държавен педагогически университет, Драгобич, Украйна)
Шьвитава Ирениуш, доктор на науките в отрасъл философия, професор (Педагогически университет на името на КЕН, Краков, Полша)
Юнусов Ахат Ахнафович, доктор на юридическите науки, професор от катедра „Криминално право и процес“ (Казански иновационен университет, Казан, Русия)
Якунин Вадим Николаевич, доктор на историческите науки, професор, проректор по научната и иновационна дейност (Поволжски държавен университет за обслужване, Толяяти, Русия)
Янев Борян Георгиев, доктор, доцент (Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Пловдив, България)

CONTENT
philological sciences

MODERN STUDIES OF UKRAINIAN PEOPLE GEOGRAPHICAL TERMS IN THE GENERAL SLAVONIC BACKGROUND Hromko Tetyana Vasilivna, Danyliuk Oksana Klimivna.....	5
CREATIVE POETICS OF SULEYMAN VELIEV Shirinov Faiq Imamali.....	8
WOMEN'S IMAGES OF ROMAN «TRAVELING STARS» OF SHOLOM-ALEICHEM Volkova Iryna Viktorivna.....	13

psychological science

FEATURES OF SELF-ATTITUDE OF SENIORS WITH DIFFERENT LEVELS OF EDUCATION Khomych Lidiia Oleksiivna, Kovalenko Olena Hryhorivna.....	17
PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS: THE THEORETICAL ASPECTS OF STUDY Mikhalchuk Julia Aleksandrovna.....	21
TO THE ISSUE OF CONTINUITY OF VALUES OF PARTICIPANTS OF EDUCATIONAL RELATIONSHIPS IN THE MODERN SOCIO-CULTURAL CONDITIONS Serafimovich Irina Vladimirovna, Belyaeva Olga Alekseevna.....	24

pedagogical sciences

INTERACTIVE METHODS IN THE PROCESS OF FUTURE TEACHERS' TRAINING FOR THE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS MODELING Bartkiv Oksana Stepanivna, Durmanenko Eugenia Aristarkhivna.....	30
UNIVERSITY AUTONOMY AS A MAJOR VECTOR OF DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN POLAND Derkach Oleksandr Anatolievich.....	33
PLACE AND ROLE OF CROSSCULTURAL COMPETENCE IN PROFESSIONAL ACTIVITIES OF A TOURISM SPECIALIST Gorlach Valentyna Victorivna.....	37
FORMATION OF SELF-DEPENDENCE AS A PROFESSIONALLY-IMPORTANT PERSONALITY TRAIT OF A FUTURE VOCATIONAL EDUCATION TEACHER BY MEANS OF CASE-TECHNOLOGY Ihnatenko Hanna Volodimirovna, Ihnatenko Kseniya Volodimirovna.....	40
TRENDS OF THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION OF DNIEPER UKRAINE (1900–1917) Kalinichenko Tetiana Mykolayivna.....	43
HISTORICAL REASONS FOR CONSIDERING WORK AS BEING PARTICULARLY FUNCTIONAL RELATIONSHIP Klinkov Georgi Todorov.....	47
SOUND-FORMING PRINCIPLES IN SINGING IN DIFFERENT MUSICAL STYLES Koycheva Svetlina Veselinova - Hristova.....	50
ADMINISTRATIVE AND MANAGERIAL ACTIVITY OF MYKOLA PIROGOV AND HIS INCOME IN THE DEVELOPMENT OF PRIMARY EDUCATION IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY Kudla Maria Valeriivna.....	53
THE ROLE OF INTERNATIONAL CONNECTIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE ADULT EDUCATION SYSTEM Oros Ildiko Imriivna.....	57

STUDYING HISTORY AS AN EDUCATIONAL SPACE OF STUDENTS' CRITICAL THINKING DEVELOPMENT Pometun Olena Ivanivna, Gupan Nestor Mikolayovich.....	60
THE ESSENCE AND PREVENTIVE MEANS OF AVOIDING THE SPREAD OF AGRESSION IN YOUTH ENVIRONMENT Rozgon Iryna Yuriivna.....	64
ON THE ISSUE OF FOREIGN STUDENTS TRAINING IN UKRAINE (THE SECOND HALF OF THE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES) Rudichieva Nataliia Konstantinovna.....	67
FORMATION OF SUBJECT-SUBJECT INTERACTION OF UPPER SECONDARY SCHOOL PUPILS: THEORETICAL AND ANALYTICAL ASPECT Skyba Halyna Myhaylivna.....	71
SYNCHRONOUS AND ASYNCHRONOUS ONLINE TOOLS, LEARNING A FOREIGN LANGUAGE IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING OF SPECIALISTS IN INFORMATION TECHNOLOGY Yarmolchuk Taras Muhajlovich.....	75
Conditions of accommodation of scientific materials.....	80

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ
УКРАЇНИ (1900–1917)

© 2018

Калініченко Тетяна Миколаївна, аспірант кафедри
загальної педагогіки і педагогіки вищої школи*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
(61002, Україна, Харків, вулиця Алчевських, 29, e-mail: bordo778899@gmail.com)*

Анотація. Період 1900–1917 рр. на території Наддніпрянської України, що підпорядковувалася у визначених хронологічних межах Російській імперії, характеризується суттєвими змінами у галузі вищої освіти. Це зумовлено низкою суспільно-політичних, соціально-економічних і освітніх чинників (недосконалість університетського статуту 1884 року; наявність значної кількості урядових розпоряджень і постанов, які обмежували або скасовували його основні положення; завершення промислового перевороту й перехід до індустріального суспільства, які наклали відбиток на економічний і соціокультурний розвиток Наддніпрянської України; сплеск революційного руху й поширення студентських виступів; прагнення науково-педагогічної громадськості й студентства до демократизації організаційно-управлінської структури й освітнього процесу у закладах вищої освіти). Названі чинники зумовили реформи в системі вищої освіти, ініціаторами яких виступала не лише держава, але й громадськість. Не дивлячись на спроби державних інституцій зберегти засадничі положення реакційного університетського статуту 1884 р., вдаючись до незначних поступок у напрямі управління закладами вищої освіти, організації викладання, облаштування побуту студентів, кадрової політики тощо, система вищої освіти Наддніпрянської України зазнала суттєвих змін. За підтримки приватних благодійників і громадських організацій, а також активної розбудови з боку держави спеціальних вищих навчальних закладів на початок 1917 року в Наддніпрянській Україні функціонувало 25 вищих навчальних закладів, зокрема: три університети (у Харкові, Києві, Одесі); Вищі жіночі медичні заклади (у Харкові, Києві, Одесі); п'ять інститутів технічного спрямування (Харківський технологічний, Київський політехнічний, Катеринославський гірничий та приватний політехнічний інститути, Харківський жіночий політехнічний інститут); Київський і Харківський комерційні інститути; консерваторії в Києві та Одесі; чотири різнопрофільні інститути (Ветеринарний, Сільськогосподарства, Лісництва в Харкові, Ніжинський історико-філологічний інститут, приватний Новоросійський вищий міжнародний інститут в Одесі); шість Вищих жіночих курсів (Київські, Одеські, Харківські, Катеринославські, а також Київські приватні загальноосвітні вечірні курси, Київський жіночий Фребелівський інститут).

Ключові слова: Наддніпрянська Україна, Російська імперія, вища освіта, університети, інститути, Вищі жіночі курси, консерваторії, типи, державні, приватні, громадські, тенденції, реформи, проекти, інструкції, чинники.

TRENDS OF THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION
OF DNIEPER UKRAINE (1900–1917)

© 2018

Kalinichenko Tetiana Mykolayivna, post-graduate student of the Department
of General Pedagogy and Pedagogy of Higher School*Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda
(61002, Ukraine, Kharkiv, street Alchevskyh, 29, e-mail: bordo778899@gmail.com)*

Abstract. The period of 1900–1917 on the territory of Dnieper Ukraine, which was subordinated to the Russian Empire in defined chronological boundaries, is characterized by significant changes in the field of higher education. This is due to a number of socio-political, socio-economic and educational factors (the imperfection of the university statute of 1884; the existence of a large number of government orders and resolutions that restricted or abolished its main provisions; the end of the industrial takeover and the transition to an industrial society, which had an imprint on the economic and the socio-cultural development of Dnieper Ukraine; the splash of the revolutionary movement and the spread of student performances; the aspiration of scientific and educational society and student community to the democratization of organizational and management structure and educational process in higher education). The named factors led to reforms in the system of higher education, initiated by not only the state, but also the society. Despite the attempts of state institutions to maintain the basic provisions of the reactionary university statute of 1884, taking minor actions in the direction of the management of institutions of higher education, teaching organization, the arrangement of the life of students, personnel policy, etc., the system of higher education of Dnieper Ukraine has suffered significant changes. With the support of private philanthropists and non-governmental organizations, as well as the active development from the side of the state of special institutions of higher education, at the beginning of 1917 in Dnieper Ukraine there were 25 higher educational establishments, in particular: three universities (in Kharkiv, Kiev, Odessa); Higher Female Medical Institutions (in Kharkiv, Kiev, Odessa); five institutes of technical direction (Kharkiv Technological University, Kyiv Polytechnic, Ekaterinoslav Mining Institute and Private Polytechnic Institute, Kharkiv Women's Polytechnic Institute); Kiev and Kharkiv Commercial Institutes; conservatory in Kiev and Odessa; four diverse institutes with diverse profiles (Veterinary, Agriculture and Forestry in Kharkiv, Nizhyn Institute of History and Philology, Private Novorossiysk Higher International Institute in Odessa); six Higher Women's Courses (Kyiv Odesa, Kharkiv, Katerynoslavsk, as well as Kyiv Private Secondary Evening Courses, Kiev Women's Fribel Institute).

Keywords: Dnieper Ukraine, the Russian empire, higher education, universities, institutes, Higher women's courses, conservatories, types, state, private, public, trends, reforms, projects, instructions, factors.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Для досягнення Україною основних показників стало-го розвитку виняткового значення набуває реформування системи вищої освіти, перегляд принципів, змісту, форм, організаційно-інституційних механізмів діяльності закладів вищої освіти, про що йдеться в Законах України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), «Концепції розвитку освіти України на 2015–2025 рр. (2015 р.) тощо. Для досягнення поставлених у документах завдань винят-

кове значення становить досвід реформування вищої школи Наддніпрянської України, де на рубежі XIX – початку XX століття сформувалися умови для розбудови мережі закладів вищої освіти відповідно до чинних ідеологічних, економічних і соціокультурних умов. Незважаючи на те, що система вищої освіти Наддніпрянської України в досліджуваній період розвивалася під впливом політичного режиму Російської імперії, у ній були закладені перспективні тенденції, детальне осмислення яких становить вагомий інтерес для усвідомлення реформаційних процесів

національної системи вищої освіти, запобігання хиб і недоліків попередніх етапів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядалися аспекти цієї проблеми і на яких обґрунтовується автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення стану наукової розробки проблеми свідчить про підвищений інтерес дослідників до ретроспективного аналізу генезису вищої освіти в Україні. Утім, науковці, як правило, зосереджують увагу на питаннях становлення й розвитку окремих типів закладів освіти в українських землях, що перебували в складі Російської та Австро-Угорської імперій на різних етапах їх історичного поступу: університетів (Л. Вовк [1], Л. Зеленська [2], І. Курляк [3], С. Посохов [4], Н. Те-рентьєва [5]); інститутів (А. Веселов [6], Л. Зельман [7], В. Кізченко [8], І. Лікарчук [9], Л. Прокопенко [10], Є. Степанович [11]), закладів вищої освіти для жінок (О. Драч [12], О. Друганова [13], Л. Клевака [14]). Вод-ночас, окреслена проблема у визначеній постановці з конкретизацією хронологічних меж не стала предметом спеціального дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у з'ясуванні чинників та виявленні провідних тенденцій розвитку вищої освіти Наддніпрянської України, що входила до складу Російської імперії, у період 1900–1917 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На рубежі XIX–XX століть мережу закладів вищої освіти Наддніпрянської України, що перебувала у підпорядкуванні Російської імперії, склали три університети – Харківський (1804 р.), Св. Володимира в Києві (1834 р.) та Новоросійський в Одесі (1865 р.) і чотири інститути – Харківський технологічний (1885 р.), Київський політехнічний (1898 р.), Харківський ветеринарний (1873 р.) та історико-філологічний інститут князя Безбородька в Ніжині (1875 р.). При цьому Київський політехнічний інститут підпорядковувався Міністерству фінансів, а інші шість закладів вищої освіти – Міністерству народної освіти Російської імперії.

Основні напрями життєдіяльності названих університетів регламентувалися Загальним статутом імператорських Російських університетів (1884 р.). Чинні інститути керувалися у своїй роботі власними статутами, що обумовлювалися специфікою підготовки майбутніх спеціалістів. Утім, така специфіка була досить умовною, оскільки зазначені статуту майже дослівно співпадали з установчими документами споріднених вищих спеціальних навчальних закладів інших регіонів Російської імперії.

Дослідники [2; 15; 16; 17] історії становлення й розвитку вищої освіти в українських землях Російської імперії виділяють низку чинників, які на рубежі XIX–XX століть обумовили необхідність реформування вищої школи:

– недосконалість університетського статуту 1884 року, реалізація якого відбувалася в два етапи: з 1884 по 1888 рік – час суворого дотримання основних його положень, надалі – внесення змін і коригування його змісту через численні «постанови», «розпорядження», «інструкції» тощо. У зв'язку з цим сучасники зазначали: «Незважаючи на те, що наші університети офіційно керуються статутом 1884-го року, насправді такого статуту, власне кажучи, вже нема, а існує щось досить невиразне, випадкове і тимчасове, звідки остаточно зникла первісна ідея законодавця, і що вимагає в інтересах системності, порядку й ідейності серйозного перегляду і докорінної реформи» [15, с. 737];

– завершення промислового перевороту в Російській імперії і перехід до індустріального суспільства, що особливо інтенсивно відбувалися у Наддніпрянській Україні, де Харків, Київ, Одеса, Херсон стали значними машинобудівними центрами, а в промисловому відношенні цей регіон почав випереджати центральні райони імперії по цілому ряду виробництв. Потреби прискореного розвит-

ку економіки вимагали підготовки не тільки постійно зростаючої кількості фахівців для різних сфер промисловості, транспорту, будівництва тощо, а спеціалістів всебічно освічених, яким прищеплені навички і прагнення до постійного самовдосконалення в обраній галузі, що було неможливим без суттєвих змін в системі вищої освіти;

– поширення студентських заворушень, спрямованих на демократизацію освітнього процесу, які набули особливого розмаху 1899 року. Так, у Харківському університеті студентський страйк розпочався в середині лютого і тривав до середини травня; до студентів університету приєдналися вихованці технологічного та ветеринарного інститутів; аналогічні заворушення спостерігалися у закладах вищої освіти Києва та Одеси. Уряд, намагаючись припинити ці виступи, в липні місяці того ж року видав спеціальне розпорядження, в якому зазначалося, що «вихованці вищих навчальних закладів, за улаштування заворушень в навчальних закладах або поза ними... підлягають... виключенню з навчальних закладів і зарахуванню у війсьکو для відбування військової повинності, не зважаючи на наявні пільги». Як наслідок, за участь у масових акціях протесту в Київському університеті були віддані в солдати 183 студенти; з Харківського університету було виключено 316 осіб [18, с. 199–200].

У зв'язку з цим Міністерство народної освіти Російської імперії ініціювало обговорення широкого спектру проблем «з метою досконалого з'ясування чинних недоліків в життєдіяльності вищої школи і пошуку способів до їх викорінення», з наступною систематизацією висловлених пропозицій спеціально створеною комісією під головуванням П. Ванновського та Г. Зенгера (1902 р.). Матеріали роботи цієї комісії, що обіймали чотири групи питань (управління вищими навчальними закладами, організація викладання, облаштування побуту студентів, кадрова політика), було узагальнено в роботі «Праці комісії по реформуванню вищих навчальних закладів» (1903 р.).

Паралельно з роботою комісії здійснювалися і конкретні кроки щодо реформування освітнього процесу у вищій школі. По-перше, було затверджено правила організації «студентських інституцій» у вигляді наукових, літературних, мистецьких гуртків (але тільки курсових, під керівництвом викладачів, з особливого дозволу університетської ради, навчального комітету або конференції інституту). По-друге, було змінено умови вступу до вищих навчальних закладів (скасовано подання абітурієнтами «свідощтв про бездоганну поведінку» від місцевої поліції; пом'якшено вимогу про обмеження кількості зараховуваних на перший курс студентів та про заходи стосовно «більш рівномірного їх розподілу» між закладами вищої освіти, що набула чинності 1899 р. По-третє, поновлено роботу (за зразком статуту 1863 року) професорського дисциплінарного суду та ухвалено нові правила щодо покарання студентів (зокрема, скасовано стягнення у вигляді ув'язнення в карцері). По-четверте, беручи до уваги значну кількість вакантних кафедр, міністерство, на протигагу положенням статуту 1884 року, дозволило брати участь у конкурсах на заміщення вакансій особам, «які мають ступінь магістра по розряду наук відповідних кафедр». По-п'яте, – запроваджено перехід від курсової системи викладання і контролю знань студентів до предметної.

Названі заходи послуговували основою для розроблення низки проектів університетських статутів та статутів спеціальних вищих навчальних закладів, жоден із яких так і не був втілений у життя.

На наш погляд, найбільш цілеспрямовано і послідовно розроблявся проект університетського статуту, підготовлений під керівництвом міністра народної освіти І. Толстого. Первинний варіант цього статуту було розіслано для обговорення вченими радами вітчизняних університетів, а також на рецензування закордонних фахівців [16, с. 112]. Згідно з остаточним його варіантом, ректор, декани і професори університету мали обирати-

ся (а не призначатися) «самим університетським середовищем» (ректор і професори – університетською радою; декани – факультетськими зборами); посада інспектора зі студентських справ ліквідувалася, натомість вводилася посада проректора (помічника ректора); головними колегіальними органами університету проголошувалися вчена рада і правління; поділ професорів на ординарних і екстраординарних скасовувався; заміщення вакантних професорських посад передбачалося здійснювати шляхом конкурсу або рекомендації факультету [2, с. 89–90]. Крім того, пропонувалося скасувати вчений ступінь магістра, запровадивши ступінь кандидата, який надавався б здобувачу факультетськими зборами після захисту дисертації та спеціального екзамену; останнє випробування, на відміну від попереднього періоду, передбачалося і для претендентів на здобуття ступеню доктора; посада попечителя навчального округу, як посередника між університетом і міністерством, залишалася, але з нечітко окресленими правами і обов'язками. Право вступу до університету передбачалося надавати молодим особам незалежно від статі, національності та віросповідання [16, с. 118].

Паралельно із зазначеним статутом 1905 р. «академічною комісією професорів» (громадською організацією) було підготовлено і розіслано для обговорення в місцеві осередки союзу професорів «Проект головних засад статуту», як загального для всіх закладів вищої освіти. У цьому документі наголошувалося на тому, що кожен такий заклад, підпорядковуючись «безпосередньо міністру того відомства, до якого належить, ... самостійно організує наукову і навчальну діяльність». Утім, проєктована структура управління, мало чим відрізнялася від чинної. Лише ректора, проректора і деканів проєктувалося обирати на один рік (без права переобрання «на наступний термін»), а до ради вищого навчального закладу, крім професорів, вводилися «делегати від колегії викладачів молодших рівнів» [19, с. 3350–3351].

1906 року з метою уніфікації статутів спеціальних вищих навчальних закладів, підпорядкованих різним міністерствам і відомствам, Міністерство народної освіти провело низку нарад за участі їх представників. У результаті обговорення проєктів, поданих окремими інститутами, було упорядковано «Проект загальних основ статуту вищих технічних та інших спеціальних шкіл». Основним елементом цього проєкту стало проголошення автономії спеціальних вищих навчальних закладів у плані організації наукової, навчальної і адміністративно-господарчої діяльності, зокрема надання права самостійно обирати керівні органи, розробляти і остаточно затверджувати навчальні плани, присуджувати науковий ступінь доктора технічних наук (ступінь магістра проєктом статуту не передбачався) тощо [20].

З-поміж інших розробок, здійснених дещо пізніше, слід відзначити проєкти університетського статуту П. Кауфмана (міністр народної освіти 1906–1907 рр.) та нового статуту технологічних інститутів, підготовленого відділом промислових навчальних закладів Міністерства народної освіти у 1916 році. У першому з них передбачалося надати університетам «академічну автономію у плані внутрішнього самоврядування і самоповнення»; підпорядкувати університети безпосередньо Міністерству народної освіти (тобто скасувати посаду попечителя); відновити посаду доцента; обрання професорів і доцентів здійснювати «виключно на факультеті, шляхом рекомендації або конкурсу, на вибір факультету»; надати факультетам право остаточного вирішення питання про присвоєння ступеню магістра і доктора, а також розроблення умов вступу до університету (як юнаків, так і дівчат) та проходження виховання курсу наук [21, с. 4, 21–22].

У проєкті статуту технічних (технологічних) інститутів передбачалося передати їх у безпосереднє відання єдиного міністерства – народної освіти; ліквідувати посаду інспектора студентів; запровадити посади ректора і

проректора (замість директора та інспектора); покласти розробку навчальних планів на відділення інститутів; дозволити спеціальним вищим навчальним закладам надавати науковий ступінь доктора технічних наук. Право вступу до інститутів, згідно з проєктом, мало належати особам обох статей, які закінчили середні навчальні заклади будь-якого-типу. Випускники мали отримувати звання інженера, але без надання переваг при вступі на державну службу.

Окрім зазначених, слід вказати і на проєкти університетських статутів, розроблені за часів перебування на посаді міністра народної освіти Л. Кассо (1910–1914 рр.) та П. Ігнат'єва (1915–1916 рр.), одночасно підкреслюючи, що процес їх упорядкування обмежився лише рамками міністерства, оскільки ні в навчальних закладах, ні в періодичній пресі вони не обговорювалися.

В аспекті досліджуваної проблеми варто зазначити, що суттєвий вплив на реформування вищої освіти в Наддніпрянській Україні в досліджуваний період мали студентські виступи 1905–1907 рр. Уряд Російської імперії був змушений вжити низку заходів, спрямованих на стабілізацію ситуації. По-перше, 27 серпня 1905 року були видані «Тимчасові (до впровадження в законодавчому порядку нових статутів вищих навчальних закладів) правила, у відповідності з якими обрання ректора та його помічника, якщо така посада встановлена законом» стало прерогативою університетської ради, а декана – факультетських зборів; щоправда надалі обрані особи остаточно затверджувалися «в установленому (статутом 1884 р.) порядку». У документів підкреслювалося, що ці повноваження «розповсюджуються і на відповідні органи управління «інших вищих навчальних закладів, підпорядкованих Міністерству народної освіти (зокрема і на технологічні та ветеринарні інститути)» [22]. По-друге, лютевим (1906 р.) циркуляром скасовувалося міністерське розпорядження від 5 липня 1899 року, яким для випускників гімназій обмежувався вибір університету, оскільки виявилось, що «на практиці цей незручний захід не досяг бажаної мети, не усунув переповнення одних університетів на користь іншим», у зв'язку з цим Міністерство народної освіти вирішило «дозволити особам, які домагаються вищої освіти, вільний вибір університетів Російської імперії» [23]. По-третє, «Височайшим повелінням» від 14 вересня 1906 р. в університетах була скасована посада інспектора студентів (в інститутах вона залишалася), а натомість запроваджена посада проректора, на якого покладалося «щонайближче спостереження за виконанням в університетських приміщеннях як студентами, так і сторонніми слухачами встановлених правил». Проректор обирався радою університету «з числа професорів навчального закладу, з наступним затвердженням на посаді міністром народної освіти», на строк не більше трьох років (такий же термін було встановлено і для ректорів університетів та директорів вищих спеціальних навчальних закладів) [24]. По-четверте, була послаблена заборона на проведення будь-яких студентських зборів, встановлена «Правилами для студентів університету...» (1885 р.), й скоригована циркуляром від 27 серпня 1902 року [25].

Підкреслимо, що революційні події 1905 року, що поширилися Наддніпрянською Україною, поклали початок і процесу широкого залучення жіноцтва до здобуття вищої освіти. Так, 1906 р. було поновлено роботу Київських вищих жіночих курсів, відкрито Одеські (1906 р.) та Харківські вищі жіночі курси (1907 р.). Крім вищезазначених, упродовж першого десятиріччя ХХ століття в Наддніпрянській Україні були засновані й інші жіночі вищі навчальні заклади, зокрема: а) університетського типу – Київські вищі жіночі історико-філологічні курси; Київські вищі чотирирічні вечірні курси при гімназії А. В. Жекуліної; Харківські вищі загальноосвітні жіночі курси Н. І. Нев'яндт; Київські жіночі загальноосвітні курси (чинні до 1908 р.); б) педагогічні навчальні заклади – Київський жіночий Фре-

белівський інститут; Київські лікувально-педагогічні курси Карницького «Мати і дитя» (закриті 1908 р.); в) медичні – Харківський жіночий медичний інститут; г) навчальні заклади для сумісного навчання чоловіків і жінок – Одеські вищі комерційні курси А. В. Федорова і Г. Ф. Файга; Київські комерційні курси (перетворені згодом у комерційний інститут); Сімферопольські практичні загальноосвітні курси Фоміна [17].

Водночас, період перших десятиріч ХХ століття характеризувався інтенсивним розширенням мережі закладів вищої освіти Наддніпрянської України, що стало результатом зусиль прогресивної громадськості. Так, з кінця ХІХ ст. і до 1916 р. громади міст виступили з ініціативами про заснування цілого ряду вищих спеціальних навчальних закладів (з обіцянкою участі у їх фінансуванні), зокрема: в Одесі – технологічного (1898 р.) та комерційного (1905 р.) інститутів; Харкові – сільськогосподарського (1893 та 1912 рр.), комерційного (1912 р.), медичного (1916 р.); Миколаєві – технологічного та сільськогосподарського (1903 р.); Києві – приватного зуболікарського інституту (1906 р.), інституту міського благоустрою (1912 р.), садівництва (1914 р.); Херсоні і Полтаві – сільськогосподарських інститутів (1913 р.). Але названі пропозиції були відхилені урядовими інстанціями. І лише наполегливість громадськості поряд з постійно зростаючим дефіцитом кваліфікованих кадрів для різних галузей економіки обумовили відкриття окремих вищих спеціальних навчальних закладів, у переважній більшості громадських, а не державних. Зокрема, 1912 р. в Києві розпочав роботу комерційний інститут, у складі двох відділень: економічного і комерційно-технічного. 1912 року перелік державних вищих спеціальних навчальних закладів поповнило Катеринославське вище гірниче училище. 1913 року були відкриті консерваторії в Києві та Одесі, 1914 р. – Новоросійський вищий міжнародний інститут в Одесі, 1916 р. – Харківський комерційний інститут, Катеринославські вищі жіночі курси та Катеринославський приватний політехнічний інститут для надання «науково-технічної і економічної освіти особам іудейського віросповідання», Харківський жіночий політехнічний інститут (Вищі жіночі політехнічні курси).

Розширення мережі закладів вищої освіти у кінцевому підсумку призвело до того, що на початок 1917 року в Наддніпрянській Україні функціонувало 25 вищих навчальних закладів, зокрема: три університети (у Харкові, Києві, Одесі); Вищі жіночі медичні заклади в тих же містах; п'ять інститутів технічного спрямування (Харківський технологічний, Київський політехнічний, Катеринославський гірничий та приватний політехнічний, Харківський жіночий політехнічний); Київський і Харківський комерційні інститути; консерваторії в Києві та Одесі; чотири різнопрофільні інститути (Харківські ветеринарний, сільськогосподарський, лісництва, Ніжинський історико-філологічний, приватний Новоросійський вищий міжнародний інститут в Одесі); шість Вищих жіночих курсів (Одеські, Харківські, Катеринославські, Київські, а також Київські приватні загальноосвітні вечірні курси, Київський жіночий Фребелівський інститут).

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напрямку. Отже, генезис вищої освіти Наддніпрянської України у період 1900–1917 рр. зумовлювався низкою суспільно-політичних, соціально-економічних і освітніх чинників, як-от: недосконалість університетського статуту 1884 року; наявність значної кількості урядових розпоряджень і постанов, які обмежували або скасовували його основні положення; завершення промислового перевороту й перехід до індустріального суспільства, які наклали відбиток на економічний і соціокультурний розвиток наддніпрянської України; сплеск революційного руху й поширення студентських виступів; прагнення науково-педагогічної громадськості й студентства до демократизації організаційно-управлінської структури й освітнього процесу у закладах вищої освіти. Провідними тенденціями роз-

витку досліджуваного феномену стали: запровадження широкого обговорення проєктованих урядом Російської імперії реформ вищої школи; введення в дію нормативних документів, які скасовували або обмежували дію окремих положень університетського статуту 1884 р., підготовка низки «Проєктів...» статутів вітчизняних університетів і спеціальних закладів вищої освіти; формування мережі приватних і громадських Вищих жіночих курсів з програмами викладання, наближеними до університетських; ініціювання приватними особами й громадськими організаціями відкриття закладів вищої освіти для осіб чоловічої і жіночої статі; інтенсивна розбудова державних вищих спеціальних навчальних закладів у регіоні.

Серед перспективної тематики подальшого наукового розроблення проблеми є вивчення особливостей трансформації системи вищої освіти Наддніпрянської України у добу національно-визвольної боротьби (1917–1920 рр.).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вовк Л. П. *Історія освіти дорослих в Україні: нариси*. К.: УДПУ, 1994. 228 с.
2. Зеленська Л. Д. *Учена рада університету: історія, теорія, досвід: монографія*. Х.: ХНАДУ, 2011. 480 с.
3. Курляк І. *Класична освіта на західноукраїнських землях (ХІХ – перша половина ХХ ст.): історико-педагогічний аспект*. Тернопіль, 2000. 328 с.
4. Посохов С. І. *Образи університетів Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в публіцистиці та історіографії*. Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006. 368 с.
5. Терентьєва Н. О. *Вища (університетська) освіта: становлення і розвиток*. Черкаси, 2005. 191 с.
6. Веселов А. Н. *Среднее профессионально-техническое образование в дореволюционной России. (Очерки по истории)*. М.: Трурезервиздат, 1959. 103 с.
7. Зельман Л. *Основні етапи розвитку професійно-технічної освіти в Україні // Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2014. № 2. С. 205–216.
8. Кізченко В. І. *Культурно-освітній рівень робітничого класу України напередодні революції 1905–1907 рр.* К.: Наукова думка, 1972. 162 с.
9. Лікарчук І. Л. *Управління системами підготовки кваліфікованих робітників в Україні: педагогічний аспект (1888–1998 роки): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.04*. Київ, 1999. 36 с.
10. Прокопенко Л. Л. *Недержавна вища школа України на початку ХХ ст.* Гуманіт. журн. 2006. № 3–4. С. 76–81.
11. Степанович Е. П. *Высшая специальная школа на Украине (конец XIX – начало XX в.)*. К.: Наук. думка, 1991. 100 с.
12. Драч О. О. *Політика державної влади Російської імперії щодо педагогічної діяльності іноземців у ХІХ ст.* // *Вісник Черкаського університету. Історичні науки*. 2012. № 29. С. 15–20.
13. Друганова О. М. *Розвиток приватної ініціативи в освіті України (кінець ХVІІІ – початок ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.01*. Харків, 2009. 43 с.
14. Клевака Л. П. *Навчально-виховна діяльність жіночих навчальних закладів Полтавської губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01*. Харків, 2014. 20 с.
15. Глинський Б. Б. *Університетские уставы // Исторический вестник*. 1900. № 2. С. 718–742.
16. Зелінський О. Ф. *Університетский вопрос в 1906 году // Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1906. Ч. 4. С. 110–159.
17. Чайковський А., Шевченко В. *Історія України*. К.: А. С. К., 2002. 304 с.
18. *Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров та ін. Х.: Фоліо, 2004. 750 с.*
19. *Проект главных оснований общего устава высших учебных заведений // Право*. 1905. № 40. С. 3349–3356.
20. *Проект общих оснований устава высших технических и иных специальных школ*. СПб, 1907. 26 с.
21. Кауфман П. М. *Новый университетский устав // Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1909. Ч. 22. С. 1–27.
22. *Именной высочайший указ от 27 августа 1905 г. // Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1905. Ч. 361. С. 67–68.
23. *Об отмене распоряжения Министерства народного просвещения, коим ограничивался для окончивших курс гимназий свободный выбор того или другого из университетов // Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1906. № 3. С. 18.
24. *Об упразднении в университетах должностей инспектора студентов и его помощника и об учреждении взамен сего должности проректора // Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1906. Ч. 6. С. 32.
25. *Циркулярное предложение попечителям учебных округов о правилах для студентов университетов // Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1902. Ч. 343. С. 89–93.